

VÕIMATU LOOMAAED

Leo Ruickbie

VÕIMATU LOOMAAED

**Fantastiliste loomade ja mütoloogiliste olendite
entsüklopeedia**

Inglise keelest tõlkinud Ehte Puhang

Originaali tiitel:
Leo Ruickbie
The Impossible Zoo:
An Encyclopedia of Fabulous Beasts
and Mythical Monsters
Robinson, London 2016

First published in Great Britain in 2016 by Robinson,
an imprint of Little, Brown Book Group

Toimetaja Siiri Rebane
Disainer Villu Koskaru

Copyright © Leo Ruickbie, 2016
Tõlge eesti keelde © Ehte Puhang ja Tänapäev, 2017

Trükitud AS Pakett trükikojas

ISBN 978-9949-85-169-0
www.tnp.ee

*Billile ja Bernice'ile, tänu kellele see sai võimalikuks.
Antjele, Morganale ja Melissale, tänu kellele see oli vaeva väärt.*

Ma kirjutan sellest, millest on teada antud, ja miski pole võimatu.

– Herodotos, *Historia*, IV.195, 5. sajand e.m.a. –

*...ja loodus paljuneb,
nuriste, ebardlike asjadena,
ilguste ja veel hullematena
kui laulus lauldud, hirmus kujutletud,
gorgode, hüdrade, kimääradena.*

– John Milton, „Kaotatud Paradiis”, 2. raamat, 1667. –

Sissejuhatus

„Kes ei ootamatut ei oota, see seda ka ei leia,” on öelnud Vana-Kreeka filosoof Herakleitos, „sest see on teedeta ja uurimata.” Ootamatu, seda küll, ometi pole see siiski päris teedeta ega uurimata. Meil on folkloor, mütoloogia, legendid, rändurite jutustused, isegi täitsa tänapäevased uudislööd, mis kõik kirjeldavad loomi, keda ei saa olemas olla ja keda pole mitte kunagi teaduslikult klassifitseeritud. See on maailm, mida mina nimetan „parazooloogiaks”: para- sellepärast, et see jääb väljapoole tavapärase zoologia ulatust, para- ka sellepärast, et see viib mõtted paranormaalsuse ja parapsühholoogia juurde. See ei ole krüptozooloogia, varjatud („krüpto-”) loomade uurimine, sest ma ei arva, et ühtegi neist loomadest oleks võimalik üles leida. See on üleloomulikkuse bioloogia – uurimus mitte kunagi eksisteerinud asjade elust. See on näkineidude ja üksisarvikute maailm, praegu vaid fantaasiavalda kuuluv, kuid kunagi usuti seda eksisteerivat; kujutluste maailm, mis võib meile veel ka täna mõju avaldada. Sisse on võetud kõik legendidest pärit olendid, muinasjuttude loomad ja mütoloogilised koletised, kuid mitte moodsa kultuuri üürikese elueaga produktid. See ei ole „Fantastilised elukad ja kust neid leida”. See on „päris” asi. Siin on need asjad, mis tegid metsad metsikuteks ja ööd õudseteks, need asjad, mis panid vanu kartograafe kirjutama oma kaardile: „Hic sunt dracones” („Siin võib olla lohesid”). Selles kollektsioonis on need asjad, mille loodusteadused on välistanud, kuid ometi on neil oma roll ajaloos ja sotsiaalteadustes. See on võimatu loomaaed.

Maailm on suur ja lai ning koletisi selles terve leegion, kuidas siis valida, milliseid uurida? Kui need asjad päriselt olemas oleksid, keda neist siis päris-loomaaeda panna? Lühike vastus oleks, et ei midagi sellist, mis on liiga meie endi moodi. Võimalikus loomaaias võime me näiteks uudistada primaate, aga mitte pügmeesid. Sama kehtib ka võimatu loomaaia kohta. Seega leiame sellest haldjaloomi, aga mitte haldjaid endid, me leiame suure tulnukassi, aga mitte väikesi roheline mehikese ega hallvanakesi, me leiame Egiptuse loomakujulised jumalad, aga mitte vanade kreeklaste inimesekujulisi

jumalaid. Teatud mõttes on see kataloog meie fantaasiatest loomade maailma kohta.

Päris-loomaaias leidub mitmesuguse suurusega puure, kuid meil siin on pigem looma tähtsus, mitte tema keha suurus see, mis määrab, kui suure puuri ta endale saab. Kuigi tuleb tunnistada, et lohed on nii suurte mõõtmetega kui ka olulised, ning seetõttu hõivavad nad ka oma suurusele vastava osa selle raamatu lehekülgedest. Puuride sildid on püütud valida nii, et nad edastaksid võimalikult palju informatsiooni, mida kõnealuse olendi kohta teada on, ja läheksid nii kaugele, kui on võimalik, ning nad on üles ehitatud nii, et sisaldaksid etümoloogiat, nime variante, kirjeldust ja allikaid.

Nagu igas loomaaias, nii on ka meil siin peamiseks eesmärgiks meelelahutus, samas täidavad päris-loomaaiad alati ka tõsisemaid eesmärke. Siin avaneb teil võimalus uurida neid fantastilisi elukaid lisaks tekstile mitmete juurde lisatud illustratsioonide vahendusel ning viited allikatele suunavad teid neid põhjalikumalt uurima ja avastama.

Üldjoontes võib fantastilisi, mütoloogilisi ja legendidest pärit olendeid jagada neljaks: a) ebatavaliste mõõtmetega tavalised loomad; b) enamasti tavalised loomad, kes võivad muutuda teisteks loomadeks, kes on enamasti tavalised loomad; c) liitloomad, kes loovad uusi vorme, mida looduses ei esine; ja d) olemasolevate loomade valemäärämised ja valemkirjeldamised. Alajaotuse a) alla kuuluvad hiidkalad (vaalad), hiidmaod ja igasugused muud hiiglased. Alajaotuse b) alla kuuluvad sellised loomad, tavaliselt haldjaloomad, kes võivad esineda kord ühel, kord teisel kujul: must koer, kes võib olla ka siga või härg, või isegi inimene; sageli on nad millegi poolest erilised või siis ebatavalise suurusega. Alajaotusse c) kuuluvad klassikalised koletised: greif, harpüüa, Pegasos ja nii edasi – nemad koosnevad reaalsete loomade mitmesugustest juppidest; linnutiibade lisamine mõnele maapinnal elavale loomale on kõige sagedasem motiiv. Ja viimaks alajaotus d), mis sisaldab selliseid asju nagu näiteks üksisarvik, kes tegelikult oli ekslik kirjeldus ninasarvikust, mis omandas müütilised mõõtmed. Siinkohal võiks kohe küsida, kuhu paigutuks selles skeemis lohe? Vastus on, et lohe algab kui ebatavaliste mõõtmetega madu, kuid omandab siis liitlendi tunnuse, milleks on tiivad; ja muutub hiljem nelja jala lisamisega sisaliku sarnaseks, kuni hakkab välja nägema olemasoleva looma, täpsemalt krokodilli väärkirjeldusena. Niisiis näeme, et üks loom võib omada mitme alajaotuse tunnuseid ja isegi aja jooksul ühest rühmast teise liikuda. Hiidloomad sarnanevad valesti kirjeldatud loomadega ning kuju muutumised sarnanevad liitloomadega. Esimene alajaotus esindab inimkonna ponnistusi looduse mõistmisel; teine alajaotus tema püüdlusi kujutada üleloomulikku maailma. Enne teaduse tulekut ei nähtud neid alati kahe eri asjana. Tavalistel nähtustel, näiteks tormidel ja mäsleval merel on jumalasarnane võime hävitada ning omandada üleloomulikke tõlgendusi: näiteks harpüüad on tuulte hävitava jõu personifikatsioonid. See tähendab, et meie vaatepunkt liigub pidevalt loodusteaduste ja teoloogia vahet, ning

peamisteks infoallikateks on pigem ebausk ja allegooria kui tõendid ja analüüs. Ja siis tuleks arvesse võtta veel ka maagilisi ja rituaalseid aspekte. Näiteks Odini kaheksajalgne hobune Sleipnir kehastab Odini võimet liikuda elavate ja surnute maailmade vahel ning teda võib võrrelda vaimhobustega šamanismis, kus need olendid aitavad šamaani tema teekonnal.

Viimasena tuleks lisada veel ka alajaotus e), mis sisaldab kõiki neid absurdsusi, mida häbitud inimesed on valmis meisterdanud, et kaasinimesi tüsata ja neilt mõned mündid välja pressida. Neid vuhvelloomi tuntakse sellel tegevusalal ingliskeelses maailmas nimetuse all „Jenny Haniverid” ja sinna kuuluvad kõik, alates kokkuklopsitud näkineidudest kuni fossiilide võltsinguteni. Selline tegevus muutus loodusteadlaste jaoks nii häirivaks, et kuulus ornitoloog, Kuningliku Akadeemia liige George Gray kurtis 1841. aastal, et „looduslooliste objektide mandrilt pärit valmistajad tegelevad jätkuvalt sellise häbiväärse asjaga, et püüavad innukaid kolleksionääre võltsingutega ära petta, just nagu möödunud aegadel, kui mitmeid selliseid asju suurepärase teadustöodes avaldati, kuid mille kohta hiljem avastati, et need on valmistatud eesmärgiga hankida suuri rahasummasid amatööridelt, kellele nende asjade suurepärase välimus muljet avaldas” (Annals and Magazine of Natural History, 237). Näiteks lasi kuulus Karl Linné, tänapäevase teadusliku taksonoomia isa, end alt vedada jalutu paradiisilinnuga ja liblikaga *Papilio ecclipsis*. Et mitte sellest voolust kõrvale jääda, lisasin ma oma isiklikku kollektsiooni sarvilise jänese (*Lepus cornutus*). Ka need olendid on võimatud ja sõltumata sellest, kas nad esinevad topistena, palsameeritult või fossiilina, igatahes soovime me neid oma loomaaeda.

Selle valiku juures on mõned aspektid, mida tasuks mainida. Näiteks oleksin ma võinud täita palju rohkem lehekülgi Egiptuse jumalatega. Kuid see raamat pole siiski koht, kust nendest põhjalikumalt lugeda saaks. Anubisest on kuulnud kõik, *Antelope hodgsonii*’st vähesed – just nimelt seetõttu väärib viimatinimetatu pikemat sissekannet. Pealegi kujutab Egiptuse jumalate suures osas inimesesarnane või mõnikord inimesesarnane olemus meie loomaaia seisukohalt moraalselt probleemi, mida Hodgsoni antiloobiga ei teki. Samuti kuna ma olen šotlane vanast Šoti suguvõsast (imelikule nimele vaatamata ulatub meie ajalugu aastasse 1066), siis ei saa ma raputada endalt maha poolehoidu kõigi keldi asjade suhtes ja esivanemate kaugema seose kaudu kõige põhjamaise suhtes, ning ma arvan, et see paistab järgnevast ka välja, aga ma ei kavatse selle pärast vabandada. Ma olen lutsu visanud Loch Nessi ääres ning otsinud Bornholmilt ruunikive ja kaljujooniseid, kuid Kuningate orgu pole minu jalg astunud, kuigi ma kahtlemata tahaks ka seal ära käia.

Nii et milline siis on selle uue ja uhke asja, parazooloogia positsioon? Näiteks on palju räägitud sellest, kas krüptozooloogia on teadus või pseudo-teadus. Krüptozooloogia seisukohalt on vastuseks, et ta võib olla mõlemat, sõltuvalt sellest, kui kindlalt peetakse kinni üldtunnustatud teaduslikust meetodist. Varjatud loomade uurimisena ei ole ta sugugi rohkem heakskiitu

väärt kui ütleme näiteks krüptograafia, mõlemat on võimalik teha nii hästi kui ka halvasti. Teada-tuntud tõsiasi on see, et mitmed olendid, keda varem peeti väljamõelduteks, on tegelikult avastatud. Kuid see siin pole raamat krüptozooloogiast. Kui mõni neist olenditeks isegi võiks väärida eesliidet krüpto-, varjatud, siis oleks kollektiivne teadvus, ja mitte Borneo džunglid, see koht, kust me neid otsima peaksime. Me elame ühises ja pidevalt läbi-räägitavas sotsiaalses reaalsuses, mis on midagi muud kui füüsikaseadustega kirjeldatav maailm. Me elame maailmas, mille piirideks on inimese füsioloogia ja psühholoogia võimekus: meie näeme musti varesed, varesed ise näevad end millegi muuna, palju värvilisemana – vihjet sellele võib ereda päikesevalguse käes näha künnivareste ja ronkade sulestikul. Usundid tõestavad, et kujutluste maailm mõjutab inimeste elusid palju tugevamalt kui faktide ja arvude maailm.

Ja kõigi nende kummaliste lendavate hobuste ja tervet maailma ümbritsevate koletiste all võib näha loodust, nii palju, kui seda sealt paistab, kui ühte muinasjutulist nähtust. Krokodill pole sugugi vähem hämmastav olend kui draakon. Kotkas pole sugugi vähem hämmastav kui greif. Me otsime veidrusi mõnikord, enamasti, valedest kohtadest: seda leidub kõikjal meie ümber niigi. Asi, mida see raamat mulle andis, ja loodetavasti annab ka teile, oli see, et ta taastekitas minus võime looduse üle hämmastust tunda. Suurem osa meist teeb oma elus läbi „dinosauruste faasi” – dinosaurused olid palju „võimatamad” kui miski, mida ma siin kirjeldama hakkan – aga meil on vaja sellesse olekusse tagasi saada, sest selline lugupidavalt imetlev suhtumine loodusesse on omane vaid inimestele ja seetõttu just see teebki meid inimlikuks. Suurem osa sellest, mida te siit lugeda saate, pärineb teiste inimeste hämmastusest, kui nad puutusid kokku lugudega mingitest olenditest või otsisid legendides sisalduvat tõtt. Lapsena oleme me loodusesse armunud; täiskasvanuna me lihtsalt ostame seda supermarketist ja sööme. Valik on teie – ja mõelge selle peale: suur osa sellest, mis täna olemas on, muutub homme võimatuks, kui me seda armastust endas uuesti ei süüta – tuletage meelde dodot. See on midagi enam kui raamat veidrustest: see on üleskutse haarata relvad, üleskutse olla inimene.

Seda raamatut kirjutades olen ma lugenud paljusid sarnaseid raamatuid ja ma loodan, et olen neist õppinud. Üldiselt leidsin ma, et mind ennast kõige vähem rahuldav lahendus on lihtsalt nentida, et „see oli nii”, ilma allikmaterjalile viitamata. Sellest tulenevalt olen ma, kus vähegi võimalik, püüdnud otsida üles allikad ja neid tsiteerida. Näiteks kui mõni võiks *abada* kohta öelda, et see on „väike Aafrika ükssarvik” või midagi muud sellesarnast, siis kui otsime allikaid, leiame terve kontekstide maailma, mis viib meid Portugali kaupmeeste juurest Briti maadeavastajate juurde. Niimoodi saab raamat nii rikkalikum kui ka kasulikum. Ma loodan, et lugejal avaneb samuti võimalus maha istuda ja selle raamatu lugemist nautida, samuti selle põhjal kursusetöid või esseesid kirjutada.

Märkus allikate kohta

Iga sissekande kohta toodud viidetes näitan ma, kust olen oma informatsiooni saanud. Üldiselt eelistan ma kõige varasemaid või kõige autoriteetsemaid allikaid, kuid olen lisanud ka hilisemaid uurimusi, kui need osutuvad valgustavateks. Ruumi kokkuhoiu mõttes ei sisalda allikad kogu kirjandust vastava teema kohta. Antiikautoreid tsiteerides on kasutatud standardset viitamist, mitte viitamist konkreetsele väljaandele, kuna see on alati kõige kasulikum lähenemine, kuigi ehk esmapilgul kõige segadusttekitavam lugeja jaoks, kes pole sellise viitamisega harjunud.

Samuti oleks kasulik tutvustada siin mõningaid kasutatud allikaid, sest lugemise käigus saavad need nimed teile tuttavaks, kui nad seda veel ei ole. Antiik-Kreekast on peamised koletiste-alased allikad Homeros, Hesiodos ja Herodotos. Homeros on pärimuse järgi „Iliase” ja „Odüsseia” – need on lood, mis räägivad Trooja sõjast ja Odüsseuse koju tagasi pöördumisest – samuti niinimetatud „Homerose hümnide” autor, kuigi tema identiteedi ja autorsuse üle vaieldakse palju.

Paljud autorid võivad tänapäeva vaatepunktist tunduda kergeusklikud – kunagi tundume ka meie kahtlemata kellelegi kergeusklikud – aga tol ajal oli täpset informatsiooni raske kätte saada ja ülejäänud osas on keeruline midagi arvata. Näiteks Herodotos oli aeg-ajalt skeptiline, kuid määratles oma positsiooni, öeldes: „Ma kirjutan sellest, millest on teada antud, ja miski pole võimatu” (*Hist.*, IV.195), ning dinosaurustest polnud ta isegi kuulnud mitte.

Roomlastest on kõige olulisem Plinius Vanem, kuid tähtsad on ka Lucanus ja Ailianos. Plinius oleks väärinud selles raamatus omaenda sissekanne – ta on tõesti sama hämmastav kõik ülejäänud. Sündinud 23. aastal m.a.j nime all Gaius Plinius Secundus, oli see Plinius Vanem, nagu meie teda nüüd teame, sõdur ja filosoof. Noore mehena nägi ta sõjategevust Germaania ja oli Gallia Belgica prokuraator Trieris, ja veel palju muudki, enne kui kirjutas oma teose „Naturalis historia” („Looduslugu”), mis oli tema viimane teos ja see, millele siin sageli viitame. See oli 37 raamatust koosnev monumentaalne entsüklopeedia kõigest, mida tol ajal maailma kohta teati – lausa kahju, et me keskendume nii palju sellele, mis seal oli ebatäpset või liialdatut. Ta suri 79. aastal Vesuuvi purske ajal Pompeis. Kui teid huvitab, kes oli Plinius Noorem, siis see oli Vanema õepoeg Gaius Caecilius – Pliniusel endal lapsi polnud ja oma testamendiga adopteeris ta Noorema ja tegi temast oma pärija. Lucanus oli Marcus Annaeus Lucanus (39–65 m.a.j), oma aja kõige lugupeetum luuletaja; kogu tema veider looduslugu pärineb eeposest „Pharsalia”, mis räägib kodusõjast Caesari ja Pompeiuse vahel. Kui Plinius hoidis Nero valitsusajal madalat profiili, siis Lucanus sirutas oma kaela liiga kaugemale välja ja ta sunniti enesetappu sooritama. Ailianos – Claudius Aelianus (u 175 – u 235 m.a.j) – kirjutas palju hiljem ja võttis palju üle Pliniuselt, kui pani kokku oma teost „De natura animalium” („Loomade loomusest”), kuid

oli siiski mõjukas. Näiteks Šveitsi loodusteadlane Conrad Gessner (1516–1565), mitte ainult ei lugenud seda, vaid ka tõlkis selle teose, ja Gessneri enda viieköitelist teost „Historiae Animalium” (1551–1558, 1597) loetakse üldiselt tänapäevase zooloogiateaduse alguseks.

Kristlikud autorid võtsid suure osa sellest, mida nad teadsid, just neilt antiikaja autoritelt, kuid lisasid sellele palju juurde, ja sageli oli see seotud religiooniga. Isidorus Sevillast (u 560–636 m.a.j) on neist kõige tähtsam, kuid tähelepanu tuleb pöörata ka mitmetele bestiaariumitele, mida keskajal koostati ja ringlusse lasti. Lõpuks on veel ka reisikirjelduste ja maa-deavastuste klassikud. Nende lood olid sageli vähemalt sama pentsikud kui nende lood, kes olid kodus püsinud. Siin on meie teejuhtideks Marco Polo (u 1254–1324), ja söör John Mandeville, umbes 1357. aastast pärit raamatu „The Travels of Sir John Mandeville” („Söör John Mandeville'i reisid”) oletatav autor.

Mis puudutab moodsaid autoreid, siis neid tuleb kasutada ettevaatlikult. Näiteks sisaldub paljudes sarnastes raamatutes olend „Á Bao A Qu”, kes on üks tüütu olend, kes ilma erilise põhjuseta käib inimestel kannul, kui need ronivad „Chitoris asuvasse Võidu torni” – see peab siis olema muljetavaldav torn nimega „Vijay Stambha” Chittorgarhi kindluses, Chittorgarhis, India lääneosas asuvas Rajastanis – kuid väidetavalt olevat see olend pärit Malai poolsaarelt. Ma kontrollisin selle üle India pärimuse ja Malai pärimuse kohta käivatest raamatutest – mitte midagi. Paistab, et selle olendi on välja mõelnud Argentiina kirjanik Jorge Luis Borges oma teoses „Raamat imaginaarseist olendeist” (1967), võimalik, et naljana, mis oli suunatud ühe tema tuttava pihta, keda mainitakse selle informatsiooni allikana, ning see ei põhine üldse kohalikul rahvapärimusel. Ja pealegi pole see nali isegi mitte naljakas. Siis on veel salapärane lugu olendiga, kelle nimi on *attercrope* ja kes olevat inimese käte ja jalgadega madu, ning see on jõudnud mitmesse viimase aja kogumikku, kuid ühtegi usaldusväärset allikat selle kohta pole ma leidnud. Niisiis mitmel juhul, kui mingi olendi kohta artikkel puudub, siis ei tähenda see veel, et teda poleks uuritud. Raamatud on alati uurimistöösuhtes nagu jäämäe veepealne osa.

A'NASA

Oletatav Aafrika **ükssarvik**. Kairos viibimise ajal kirjutas Prantsuse maadeuurija Antoine d'Abbadie Londoni ajakirjale Athenaeum, jutustades sellest, kuidas keegi parun von Müller oli teinud kõige hämmastavama avastuse. Kordofanist (ka Kurdufan, endine provints Sudaani keskosas) saabudes oli parun teatanud, et 1848. aasta 17. aprillil oli ta Melpese linnas kohutunud metsloomade müüjaga, kes oli pakkunud talle ühte eksemplari nimega *a'nasa*: „See on väiksema eesli suurune, tal on paks kere ja peenikesed luud, karm karv ja saba nagu metsseal. Tal on laubal üks pikk sarv, mille ta rippu laseb, kui on üks, kuid otsekohe püsti ajab, kui vaenlast näeb. See on hirmuäratav relv, aga selle täpset pikkust ma ei tea. *A'nasa*'sid võib kohata siit (Melpesest) mitte kuigi kaugel, kui

minna kagu poole. Ma olen neid sageli näinud looduses, kus neegrid neid tapavad ja viivad koju, et nende nahast endale kilp teha.” Parun lisas, et see loomade müüja tundis ninasarvikuid, kelle kohta ta ütles *fetit*, ning tegi vahet ninasarvikul ja *a'nasa*'l. Kui parun viibis juunikuus Kursis, aga ka Kordofanis, siis kohtas ta ühte orjakaupmeest, kes väitis, et sõi üsna hiljuti *a'nasa* liha: „tema liha oli hea maitsega”. Philip Henry Grosse, kes oli tähtis loodusteadlane ja Kuningliku Ühingu liige, juhtis sellele kirjeldusele laiema üldsuse tähelepanu (Grosse, *Rom. Nat. Hist.*, 290) ja see leidis laialdaselt kordamist (nt Gould, *Myth. Mon.*, 346–347); esmailmumine oli ajakirjas Athenaeum (jaanuar 1849). Vt ka **abada**.

AATXE

Baski keeles „kohihärg”: üleloomulik pull või härg baski pärimuses. Tuntud ka nime all *aratxegorri*, „punane kohihärg”. Seotud olen did: *txaalgorri*, „punane kohihärg”; *zezengorri* „punane pull”; *beigorri*, „punane lehm”. Elab koobastes, eriti Prantsuse Püreneeates Sare (baski k Sara) lähedal asuvas Leze koopas, ja ta karistavat üleannetuid lapsi, täites lapsevanemate soove ja viies

ära need lapsed, kes oma religioos-
seid kohustusi ei täida. Usutakse
ka, et see olend tuleb välja tormistel
öödel ja sunnib inimesi oma koju
tagasi pöörduma. Mitmetest koo-
bastest (Istúritzi, Goikolau, Santi-
mamiñe, Sagastigorri, Covairada ja
Solacueva) on leitud Rooma-aeg-
seid münte, mis annavad tunnistust
koopas elavate vaimude lepitamise
iidsetest kommetest. (Barandiarán,
Prähist. Höhlen.)

ABAASÕ

Siberis elava jakuudi (sahha) rahva
nimetus kurjade vaimude kohta;
selle variatsioonid on *abaasy*, *abaahi*,
abacy, *abasi* või *abasy*, *abassylar*.
Jakuudi lugulauludes (olonhoo-
des) kirjeldatakse neid kui olendeid, kel-
lel on ainult üks silm, üks käsi ja üks
jalg, mõnikord sõidavad nad hobu-
sel, kellel on kaks pead, kaheksa jalga
ja kaks saba. Neid on kolme sorti:
„ülemised”, kes elavad läänetaevas;
„keskmised”, kes elavad maa peal; ja
„alumised”, kes elavad maa all. Neid
kõiki peetakse inimestele kahjuli-
keks, eriti selle poolest, et kugista-
vad surma hetkel alla ühe inimese
kolmest hingest, *kuť*’i (keha hinge).
Nende valitsejaks on Ulutuyer-Ulu-
Toyon („kõikvõimas isand”), kes ise
polegi siiski üleni kuri, vaid tal on ka
võime kaitsta inimesi abaasõde eest.
Varem ohverdasid jakuudid hobu-
seid ülemistele abaasõdele ja sarv-
loomi alumistele abaasõdele. Kuigi
abaasõd ise on ehk liiga inimlikud,
soovime nende hobused kahtlemata
meie võimatusse loomaaeda lisada.
(Czaplicka, *Sham. Sib.*; Hatto, *Essays*,
128; Eiichirô, „*Kappa*” *Legend*, 114.)

ABADA

Ka *abath*, *bada*; kaheldava etimo-
loogiaga, pärinedes kas malaikeel-
sest sõnast *badak*, „ninasarvik”,
või arabiakeelsest sõnast *abadat*,
ābid, naissoost *ābida*, mis tähen-
dab muude asjade seas ka mets-
looma, portugali keelse sõna *badas*,
„ninasarvik” kaudu. Aafrika sõna
ühesarvelise looma kohta, mida
varasemad autorid on näinud olevat
suguluses **ükssarvikuga**. Kirjeldu-
sed pärinevad Portugali Angoo-
last ja vanast Abessiiniast (Etioo-
piast). Esmakordselt on selle nime
17. sajandil kirja pannud kaputsiin-
lane Giovanni Antonio Cavazzi da
Montecuccolo (1621–1678). Teine
kaputsiinlasest misjonär, Girolamo
Merolla da Sorrento on väitnud
Angoola kohta: „Siin on ka ükssar-
vikut, mille kohta kongolased ütle-
vad *abada*, kelle kasulikkust medit-
siinis, mida suhteliselt hästi tea-
takse, ei tuleks sugugi tähele panna.
Need ükssarvikud on hoopis teist-
sugused kui need, kellest raamatu-
tes tavaliselt juttu tehakse; ja kui te
usute seda, mida ma olen kuulnud
räägitavat, siis ei ole nad üldse sel-
lised, nagu tänapäeval kohata võib”
(*Breve*, tsiteerinud ja tõlkinud: Pin-
kerton, *Gen. Col.*, 211). Lugu, mis
omistatakse ühele Portugali mehele,
kes oli mõnda aega Abessiinias vii-
binud, tsiteerib isa Balthazar Tel-
lez (1596–1675), kes ise polnud
kunagi Abessiinias käinud. Tema
teeb vahet *abada*’l ja päris-ükssar-
vikul, peamiselt seetõttu, et täiesti
vastupidiselt ootustele oli esime-
sel neist kaks sarve: „*Abada*’l on
kaks kõverat sarve, mis pole nii

suure mõjukusega, kuigi toimivad samuti vastumürgina” (*Travels*). Vt ka **abath**. (Gould, *Myth. Mon.*, 347; Reade, *Savage*, 372–373.)

ABAIA

Melaneesia mütoloogias jumalike võimetega angerjas, kes üritab katastroofiliste üleujutuste tekitamise teel inimkonda hävitada: „Ühel päeval avastanud mees ühe järve, milles oli palju kala, selle järve põhjas elas võluangerjas, aga mees seda ei teadnud. Ta püüdis palju kala ja tuli järgmisel päeval uuesti koos teiste oma küla inimestega, kellele ta oli oma avastusest rääkinud, ja ka neil läks väga hästi, ja üks naine sai kätte isegi suure angerja, Abaia, kes elas sügaval järve põhjas, aga kalal õnnestus naise käest plehku panna. Nüüd oli Abaia vihane, et tema kalu püütakse ja et ka tema ise oli kinni võetud, ja sellepärast lasi ta sellel ööl suure vihma maha sadada, nii et vesi järves tõusis üle kallaste ja uputas kõik inimesed peale ühe vana naise, kes polnud kala söönud ja kellel õnnestus end puu otsa ronimisega päästa.” (Dixon, *Ocean. Myth.*, 120.)

ABATH

Emane Aafrika **ükssarvik**: 1592. aastal, olles teel Ida-Indiasse, saatis kuninganna Elizabeth I kaaperlaeva kapten sõõr James Lancaster Malaka väinas Junsaloami kuningale saatetise, „et vahetada selle vastu halli ambrat ja *abath*’i sarvi, millega ainult kuningal on lubatud kaubelda. See *abath* on selline loom,

kellel on otsaesisel üksainumas sarv, ja arvatakse tema olevat emase üks-sarviku, ja kõik maurid selles ilmanurgas peavad temast väga lugu, sest see on kõige mõjusam vastumürk igasuguste mürkide vastu”. Tavaliselt tõlgendatakse seda ninasarviku kirjeldusena. (Shepard, *Lore*, 218.)

ACHLIS

Liigesteta põdraliik, keda mainib 1. sajandil m.a.j kirjutanud Plinius Vanem lisaks tavapärasele, liigestega põdrale (*alces*). Tema „Loodusloo” („Naturalis historia”) teises väljaandes on selle nimi antud kujul *machlis*, mis esineb ka esimeses tõlkes inglise keelde aastast 1601: „Üks teatav loom nimega *alce*, väga sarnane hobusega, ainult tema kõrvad on pikemad; ja tema kael niisamuti, mis on kaks tunnusmärki, mis neil vahet teha võimaldab. Lisaks on veel Skandinaavia saarel loom nimega *machlis*, kes on üpris ülalmainitud *alce* moodi: seal on tema tavaline ja me oleme temast palju jutte kuulnud, kuigi siinkandis teda kunagi nähtud ep ole. Ma ütlen, et ta meenutab *alce*’t, muudkui et temal ep ole liigeseid ei põlvedes ega tagumiste jalgade sõrgatsite juures, ja seepärast tema mitte kunagi pikali maha ei heida, vaid magab puutüve vastu toetudes. Ja sellepärast jahimehed, kes on seda looma varitsemas, raiuvad puu maha, sel ajal kui tema magab, ja püüavad ta nii kinni: muud moodi ei ole neid võimalik kinni võtta, sest nad on nii välejalgsed, et lausa ime. Nende ülemine moka on ülemäära suur ja seepärast, kui nad rohumaal söövad,

liiguvad nad tagumine ots ees, sest kui nad liiguks edasi, siis läheks see moka neil nina all ja kataks suu.” Mitte keegi pole suutnud rahuldavalt selgitada, mida Plinius sellega mõelda võis või kust ta selle jutu võttis. Brooks (*Nail of the Great Beast*, 317–321) ühendas osavalt vana rahvajutu põdra kohta, et kui põder pikali kukub, siis ei saa ta enam püsti, sest (või lisaks) ta kannatab langemise tõve all, seostades selle kreeka keelse sõnaga *achlys*, mis tähendab „udu, mis vajub surija või minestanud inimese silmadele, pimedus, süngus”; ja võrdleb seda Jacob Grimmi selgitusega sõnale *elend*, et see võib olla nii „põder” kui ka „epilepsia”; *machlis* oli lihtsalt ümberkirjutamisel tekkinud viga. Euroopa põdra zooloogiline nimetus on Pliniuse järgi *Alces alces*, kuid tema kohta kasutatakse Põhja-Ameerikas ja vanemas kirjanduses ka nime *Alces machlis*. Sõnad *alces machlis*, mis peaksid tähendama „suurt metsloomat” ja „juhti”, seisid kuni aastani 1992 Ameerika vabamüürlaste organisatsiooni *The Loyal Order of Moose* („Põdra truud ordu”, kuulub Põdrainternatsionaali (*Moose International*)) Põdraleegioni (*Moose Legion*) klassi vappil.

ADAR LLWCH GWIN

Walesi **greif** (*griffwn*), sõnadest *adar*, „linnud” (ainsus *aderyn*), *llwych*, mille tähenduseks on nii „põrm” kui ka „järv”, ja *gwin*, „vein” (Richards, *Antiquæ*, 5, 247, 296); seega „veinjärve linnud”. Need olid Drudwas ab Tryffini kolm imelist lindu: ta saatis nad tapma esimest inimest, kes ühe

kindla koha peale ilmub, olles eelnevalt esitanud kuningas Arthurile väljakutse ja kutsunud teda just sinna; kuid tema naine, kes sundis Arthurit ja ka Drudwasit viibima, sest ta põles uudishimust teada saada, mis tema ohvril oli saanud, oli esimene, kes sinna jõudis ja seetõttu rebisid Drudwase linnud ta tükkideks. See lugu pärineb ühest Robert Vaughani kirjast, mis pärineb aastast 1655. (Guest, *Mabinogion*, 270.)

ADAR RHIANNON

Kõmri keeles „Rhiannoni linnud”: kolm lindu, kes laulsid nii armsasti, et neid kuulama jäänud rüütliid seitsmeks või kaheksakümneks aastaks (sõltuvalt loost) võlutult sinnasamma jäid. Nende laul kostis just nagu kaugelt, kuigi linnud ise olid lähedal. Teises variandis satub nendega ühel suvehommikul kokku mees nimega Shon ap Shenkin, kes istub puu alla neid kuulama. Kui ta uuesti tõuseb, on noorest puust saanud vana ja poolkõdu. Koju tagasi jõudnud, kohtab ta oma maja ees vana meest, maja uut peremeest, ning tema enda ema ja isa, kelle juurest ta vaid hetk tagasi oli lahkunud, on juba ammu surnud – see vana mees on tema vennapoeg; kui Shon seda lõpuks taipab, variseb ta põrmuks. (Sikes, *British Goblins*, ptk VII.)

AFANC

Ka *addanc*, Llyn yr Afanc'i („Afanci lombi”) koletis Walesis asuval Conwy jõel, kuigi pakutud on ka teisi asukohti, sh Llyn Llioni. Väidetavalt olevat teda võimalik oma

lombist välja meelitada kauni tütarlapse abiga ja kui ta on tütarlapse rinnale vajunud, on võimalik ta kinni püüda ja ketti panna. Varaseimaks allikaks selle versiooni kohta ja tema seostamiseks Llyn yr Afanc'iga on üks Edward Llwydi kiri aastast 1693. Olend ise on pärit keskaegsest jutukogust „Mabinogion”: olend nimega *addanc* varjub koopasse, kus tema ees on kivist sammas, tema näeb kõiki, kes koopale lähenevad, kuid teda keegi ei näe, sest ta peidab end samba taha ära ja tapab nad mürginooltega; Peredur (Percival) otsustab minna *addanc*'iga võitlema, kuid üks kaunis daam, keda ta tee peal kohtab, annab talle võlukivi, millega tal on võimalik sellest koletisest jagu saada, saades vastu lubaduse, et kangelane daami igavesti armastab (Guest, *Mabinogion*, 107–109). Teised variandid sisaldavad ka seda, kuidas Hu Gadarn oma suure sarvilise härjaga, või kuningas Arthur oma sõjaratsuga, teda järvest välja sikutab. Seda koletist on tõlgendatud mitmeti, temas on nähtud nii krokodilli kui ka kobrast, kuid varasemad lood ei sisalda mingeid kirjeldusi peale selle, et ta on tugev ja talle meeldivad nägusad naisterahvad. (Rhys, *Celtic Folklore*, 130–132.)

AHUIZOTL

Mehhiko pärimuses oli *ahuizotl* „enneolematu loom”, mida Hispaania frantsisklane Bernardino de Sahagún kirjeldas 16. sajandil järgmiselt: „Ta on väikese koera suurune; tema karv on hästi lühike ja libe, tal on väiksed teravatipulised

kõrvad ning tema keha on must ja sile. Käed ja jalad on tal nagu ahvipärdikul ning tal on pikk saba, mis lõppeb millegagi, mis meenutab inimkätt.” See olend elas vees ja kasutas seda kätt selleks, et ettevaatamatuid vetesügavustesse tõmmata. Siis leiti ohvri surnukeha päevi hiljem „ilma silmade, hammaste ja sõrmeküünteta, sest kõik need oli *ahuizotl* temalt ära võtnud. Kehal endal polnud näha mingeid vigastusi, kuid see oli üleni kaetud muljumisjälgedega ehk siniste plekkidega” (Nuttal, *Note*, 123). *Ahuizotl* oli ka ühe asteekide kuninga nimi.

AHÄST

vt BÄCKAHÄST

AJATAR

Seda sõna kasutatakse soomekeelses piiblitõlkes 3. Moosese raamatus (17:7) karvaste olendite [e k paharettide] kohta; ingliskeelses tõlkes on kasutatud sõnu *devils* („kura did”), *he-goats* („sikud”) ja *satyrs* („saatürid”). (Abercromby, *Magic Songs*, 44.)

AKHEKH

Ka *axex*, fantastiline olend Vana-Egiptusest. Tal on tiivulise antiloobi keha ja linna pea, mida kaunistavad kolm uraeust (püha madu); välimuselt meenutab mõnevõrra **greifi**. Teda seostatakse jumal **Sethiga** ja seetõttu sümboliseerib ta pimedust. (Budge, *Gods*, 247.)

ALCE

Ka *alice*, heraldikas isane **greif** (Elvin, *Dict.*, 4).